

Öö Eesti kultuuriloos

Karin Leivategija

2024. aasta alguses avasime Eesti Rahva Muuseumis suurnäituse „Kellele kuulub öö?“. Näitus valmis ERMi uurimisprojekti „Linna ööelu etnoloogia“ (2020–2024, täitja Karin Leivategija) osana. Projekt keskendub küsimusele, kuidas on inimesed Eesti linnades minevikus ja tänapäeval öist elu loonud, kogenud ja reguleerinud.

ERMi aastaraamatu käesolev väljaanne keskendub öötemaatikale laiemalt kui ainult Eesti ja linnaelu

kontekstis. Artiklid laiendavad öö kultuuriloolise mõistmise võimalusi, analüüsides uurimismeetodeid ning öö ja pimedusega seotud teemasid erinevates geograafilistes asukohtades, ajastutes ja kultuurides.

Inimeste suhe pimedusega on keerukas uurimisteema. Öö on vähe uuritud, kuid kultuuriliselt ja sotsiaalselt tähenduslik aegruum. Et mõista öö sotsiokultuurilist olemust ja selle omaette väärtust, tuleb uurida öiste kohtade ja tegevuste ajalugu, dünaamikat ja mõju ning inimeste suhtumist ööaega ja pimedusse. Öö kui uurimisobjekt aitab mõista, kuidas inimesed loovad ja kogevad ümbritsevat maailma eri ajaperioodidel ja kontekstis.

Akadeemiline uurimistöö on põhjalikult käsitlenud öise linna mitmekesiseid ja vastuolulisi tähendusi, mis arenesid 19. sajandi kiire linnastumise käigus nii Ameerika Ühendriikides kui ka Euroopas. Wolfgang Schivelbuschi teos „Disenchanted Night“

(1988) uurib süvitsi linnaöö muutumist tööstusrevolutsiooni ajal. Analüüsid sotsiaalseid, poliitilisi ja kultuurilisi mõjusid öisele linnale, rõhutab Schivelbusch, kuivõrd olulist rolli mängis 19. sajandil linnatänavatel aina eredamaks muutuv kunstlik valgustus öise linnamaastiku ümberkujundamisel selliseks, nagu me seda tänapäeval tunneme.

Joachim Schlör toob oma raamatus „Nights in the Big City: Paris, Berlin, London 1840–1930“ esile öise aja mitmekesisuse ja vastuolud, sealhulgas seosed naudinguga, moraalsete üleastumiste, individuaalse vabaduse ja vastandumisega peavoolu normidele. Peter C. Baldwini 2012. aasta raamat „In the Watches of the Night: Life in the Nocturnal City, 1820–1930“ annab sügava sissevaate Ameerika öistesse linnadesse, kirjeldades, kuidas need muutusid süngetest, hüljatud ja hirmutavatest kohtadest elavaks ja mitmekesiseks, säilitades samal ajal oma mässulise olemuse.

Bryan D. Palmer rõhutab oma teoses „Cultures of Darkness: Night Travels in the Histories of Transgression“ samuti öise aja vastandlikke külgi. Tema uurimus hõlmab eri maailmaosi ja sajandeid. Palmer väidab, et eksisteerivad mitmekesised öised maailmad, mis on seotud seksuaalsuse, kuritegevuse, võimu, naudinguga, vabaduse, teistsugususe ja vastandumisega ühiskondlikele normidele.

On olemas akadeemilisi töid, mis käsitlevad ka Eesti linnaöös toimunut, nagu kesk- ja varauusaegsed pidustused (Mänd 2012; Põltsam-Jürjo 2020), restoranikultuuri ajalugu aastatel 1918–1940 (Hovi 2017) ning 20. ja 21. sajandi muusikapõhised subkultuurid (Vaher 2001; Ojakäär 2008; Mikk 2012; Allaste 2013; Reimann 2015; Ventsel 2018). Üldiselt on aga öö olnud pigem nähtamatu taust, enesestmõistetav keskkond, mitte omaette aegruum, millel on märkimisväärne mõju inimestele. Erandiks on uurimused tavakodanike öistest kogemustest

ja aja kasutamisest keskajal (Jürjo 2014) ning 19. ja 20. sajandi vahetusel (Leivategija 2023).

Käesolev kogumik (ERM AR 65/1) sisaldab kolme artiklit, mis uurivad ööd ja pimedust Eesti aja- ning kultuuriloos. Artiklite ajaliseks fookuseks on 19. sajand ja 20. sajandi esimene pool. See on periood, mil Eesti traditsiooniline talurahvakultuur oli veel elujõuline, samas oli ühiskond muutuste keerises. Moderniseerumine, tööstusrevolutsioon, eestlaste rahvusliikumine ja linnastumine mõjutas ja mitmekesistas ka ööd kui tegevusvälja.

Karin Leivategija artikkel „Kuidas jutustada ööd? ERMi näituse „Kellele kuulub öö?“ uurimis- ja kureerimisprotsessist“ keskendub näituse ööajalukku vaatava osa loome analüüsile. Peakuraatorina avab Leivategija meetodeid, mida kasutas linnaöö ajaloo uurimisel näituseloomel perioodil. Näitusel uuritakse öise linna ajalugu ja sotsiokultuurilisi aspekte interdistsiplinaarse

lähenemise kaudu, hõlmates linnauuringuid, ajalugu, sotsioloogiat, antropoloogiat ja kultuuriuuringuid.

Näituse loovuurimuslik protsess hõlmas osalusvaatlust, intervjuusid, tööd arhiivis, mitmekesiste materjalide – esemed, visuaalne meedia, dokumendid – kogumist ja analüüsi, samuti esteetiliste ja disainielementide kasutamist öise atmosfääri edasiandmiseks. Artiklis rõhutab Leivategija, et näituse kureerimine ei ole pelgalt teaduslike teadmiste vahendamine, vaid teadmiste ja tähenduste loomise protsess.

Näituseloomelise akadeemilise potentsiaali mõtestamise kõrval süveneb autor ka öönäituse sisusse, kirjeldades näitust läbivate teemade ja narratiivide kujunemist. Üheks selliseks teemaks oli näiteks pimedusevalguse ja öö-päeva vastandamine, kus pimedus viitab halvale ja valgus heale. Ühiskondlikke muutusi väljendatakse tihti öö ja päevaga seotud kujundite kaudu, nt viidatakse eestlaste minevikule kui orjaööle

ning rahva emantsipeerumisele kui koidule või hommikule.

Sarnast metafoorikasutust käsitleb ka Andreas Kalkuni artikkel „Eliidi pilk pimedasse onni. Maarahvas ja isand ning vastastikused representatsioonid“, milles autor nimetab 700-aastast orjaööd üheks eesti ajalookirjutuse aluskujundiks. Seda kujundit on kasutanud näiteks Juhan Liiv, kes on oma loomingus kasutanud ka mustuse ja pimeduse metafoore eesti rahva elu jutustades. Kalkun keskendubki öö, pimeduse ja mustuse motiividele ja kujunditele saksakeelse eliidi poolset talurahva representatsioonis, asetades regilaulu kaudu koloniaalsele pilgule vastu talurahva loodud representatsioonid oma isandatest.

Näiteks Karl Ernst von Baer võrdles eestlasi koopaoravatega, kes talve tulekul varjuvad pimedatesse onnidesse, muutudes seal ajapikku järjest räpasemaks. Christian Hieronymus Justus Schlegel kirjeldas eestlaste suitsuseid ja musti eluruume, väites,

et eestlased istuvad seal nagu pimedas öös. Ta võrdles neid pimedaid ruume põrguga.

Kalkuni välja toodud pimeduse ja mustuse kujundid viitasid eestlaste elukommetele kui halvale, ebamoraalsele. Näituse „Kellele kuulub öö?“ kaaskuraatori ajaloolase Riho Paramonovi artikkel „Kes valitsesid öist linnaruumi moderniseerumisajal?“ käsitleb samuti pimeduse ja moraalsuse omavahelist suhet, seda aga noore Eesti Vabariigi aegses linnaöös prevaleerivate hoiakute ja pingete kaudu. Ööd seostati kuritegevuse, ohu ja muu pahelisega. Paramonov märgib, et linnakeskkonnas ei toiminud enam rahvakultuurile omane maagiline mõtlemine, mistõttu muutusid inimeste hirmud konkreetsemaks ja seostusid eelkõige teiste inimestega, mitte maagiliste olenditega. Olulised tegelased öises linnas olid vaadeldaval perioodil voorimees, taksojuht, laternasüütaja ja politseinik. Paramonovi uurimuse objektid ongi nimetatud öötöölised. Ta toob välja, kuidas nende rollid kujundasid inimeste

taju ja kogemusi linnast. Ta maalib öisest linnast mitmekülgse pildi, kirjeldades lisaks seal liikuvatele inimestele ka linnaöö helimaastikku, valgust ja lõhnu. Paramonov rõhutab, et linn tervikuna on keeruline nähtus ja keskendumine linnaöole on üks viis teemale lähenemiseks ja linna süvitsi uurimiseks.

Käesolevas numbris avaldatud artiklite eesmärk on süvendada meie arusaamist ööst kui unikaalsest aegruumist. Eesmärgiks on ka inspireerida uusi küsimusi ja uurimissuundi, et mõista, kuidas öö ja pimedus jätkuvalt meie kogemust ja kultuuri kujundavad. Mõistes minevikuöid võiksime keskenduda ka tulevikule, vaadeldes ja analüüsides, kuidas muudab öö tajumist digitaliseerumine ja uued tehnoloogiad ning missugused on muutustega kaasnevad väljakutsed ja võimalused.

Kirjandus

- Allaste, Airi-Alina (koost). 2013. *Subkultuurid: Elustiilide uurimused*. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Baldwin, Peter C. 2012. *In the Watches of the Night: Life in the Nocturnal City, 1820–1930*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hovi, Kallervo. 2017. *Kuld Lõvi ja Kultase ajal. Tallinna restoranikultuuri ajalugu 1918–1940*. Tallinn: Varrak.
- Leivategija, Karin. 2023. „Dance is a disease for us“: dancing through the night as a threat to moral order in urbanizing Estonia. – *Urban History*: 1–22.
- Mikk, Peeter-Marko. 2012. Otsingute aeg kultuurikorralduses: 1990. aastate Tartu alternatiivse klubikultuuri teke ja arengud. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Mänd, Anu. 2012. *Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ojakäär, Valter. 2008. *Sirp ja saksofon*. Tallinn: Ilo.
- Palmer, Bryan D. 2000. *Cultures of Darkness: Night Travels in the Histories of Transgression*. New York: Monthly Review Press.
- Põltsam-Jürjo, Inna. 2014. Kellele kuulub öö? Elust pimedal ajal 13.–16. sajandi Liivimaal. – *Tuna* 4: 14–32.
- Põltsam-Jürjo, Inna. 2020. *Viin, vein ja vesi: joogikultuur Eestis kesk- ja varauusajal*. Tallinn: Argo.
- Reimann, Heli. 2015. Jazz in Soviet Estonia from 1944 to 1953: Meanings, Spaces and Paradoxes. Ph.D. thesis. University of Helsinki, Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies.
- Schivelbusch, Wolfgang. 1988. *Disenchanted Night: Industrialization of Light in the Nineteenth Century*. University of California Press.
- Schlör, Joachim. 1998. *Nights in the Big City: Paris, Berlin, London 1840–1930*. London: Reaktion Books.
- Vaher, Berk. 2001. Subkultuuri võimalikkusest Eestis. – *Ülbed üheksakümnendad: probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis*. Toim Sirje Helme ja Johannes Saar. Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 53–66.
- Ventsel, Aimar. 2018. Soviet West: Estonian estrada in the Soviet Union. – *Euxeinos* 8: 94–106.

